

Chlup, Radek

[Vítek, Tomáš; Starý, Jiří; Antalík, Dalibor, ed. Věštění a prorokování v archaických kulturách]

Religio. 2007, vol. 15, iss. 2, pp. 295-298

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125220>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

např. o formulaci typu: „[jeskyně] dráždí představivost primitivů, vyvolávají posvátnou hrůzu barbarů i mystické rozpoložení civilizovaných lidí“ (s. 46); „zvrácený zvyk pítí z poháru zhotoveného z lebky“ (s. 65) aj.

Po formální stránce lze knize vytknout snad jen to, že nemá rejstřík, což poněkud ztěžuje vyhledávání některých informací. Tento nedostatek je ale do značné míry vyrovnán velmi přehledným tematickým vymezením kapitol a oddílů, spolu s užitím jejich systematického číslování. Jako praktické se jeví být zařazení seznamu literatury za každým oddílem, resp. kapitolou.

Zbývá zodpovědět poslední závažnou otázku, které se recenzenti nemohou vyhnout: komu je kniha určena? Z hlediska (archo)religionisty je do značné míry toto dílo diskvalifikováno svou teoreticko-metodologickou vágností. Pro studenty religionistiky a archeologie je dílo bezesporu velmi cenné ve svém faktografickém rozsahu, a to jak z hlediska probraného archeologického materiálu, tak i pro množství citované literatury. Ale ani v tomto případě první část knihy nesplňuje dostupnou literaturu zabývající se teoretickými aspekty studia pravěkých a protohistorických náboženských systémů. Kniha bude jistě nadšeně uvítána archeologickou obcí, zejména těmi jejími členy, kteří se specializují na problematiku jinou, než je problematika religiozity v pravěku. Lze vyslovit jistou obavu (oprávněnou zejména díky mezi archeology stále velmi rozšířenému praxi nekritického citování dnes již v religionistice velmi zproblematizovaného Mircei Eliada), že dílo Vladimíra Podborského bude sloužit k rychlému a snadnému vyhledávání laciných analogií pro aktuálně exkavované „zvláštní“ archeologické situace. Přes „skriptové“ členění kapitol a v následujícím ohledu irelevantní teoretickou ambici lze knihu nejvíce doporučit zájemcům z řad vzdělané veřejnosti. Je snad škoda, že kniha nebyla psána cíleně zejména pro tuto skupinu čtenářů. Snad právě určitá „necílenost“ díla je důvodem, proč pro jeden okruh čtenářů jsou v knize zbytečné části a proč jsou pro druhý okruh čtenářstva tyto části nedostatečné.

RUDOLF HAVELKA, ALEŠ CHALUPA

Tomáš Vítek – Jiří Starý – Dalibor Antalík (eds.), Věštění a prorokování v archaických kulturách,

Praha:

Herrmann & synové 2006, 264 s.
ISBN 80-87054-04-0.

Sborník *Věštění a prorokování v archaických kulturách* vznikl jako výsledek řady přednášek, které jeho přispěvatelé přednesli v rámci přednáškového cyklu „Věštby a proctví“ pořádaném pod záštitou Ústavu filosofie a religionistiky FF UK v zimním semestru roku 2005. Jeho cílem je zmapovat téma věštění v různých, zvláště starověkých kulturách. Jelikož by ovšem takové téma bylo příliš široké, rozhodli se editoři položit důraz zejména na protiklad (induktivního) „věštění“ a (inspirovaného) „prorokování“ – jakkoli jednotlivým autorům nechali do jisté míry volnou ruku a brali ohled na to, že ne ve všech oblastech lze téma věštění přínosně pojednat právě z tohoto hlediska. Editoři se nepokoušeli téma uchopovat z hlediska jakéhokoli společného výkladového modelu, ale chtěli dle svých slov „dovolit každé kultuře, aby mohla promlouvat vlastním hlasem sama za sebe, aniž by interpreti museli vměštnávat její specifika do předepsaných hermeneutických a metodologických paradigmat“ (s. 11).

Příspěvky jsou uspořádány chronologicky. Nejhlouběji do minulosti sahá první stať „Proctví a věštění ve starověkém Egyptě“ egyptoložky Renaty Langerové. Prorokování mělo v Egyptě dlouhou tradici (náš první doklad sahá do r. 2168 př.n.l.), bohužel je však známe jen v idealizujícím literárním zpracování. Jisté je, že proroci byli ve 3.-2. tisíciletí chováni ve velké úctě a jejich proctví byla důležitým zdrojem legitimity politických struktur. Pro věštění máme doklady teprve ze 2. pol. 2. tisíciletí. Dotazy byly standardně pokládány sochám bohů, které kněží v chrámu nosili v jejich báře na ramenu tak dlouho, dokud nějakým svým pohybem nedaly najevo svou odpověď. Au-

torka se nad tímto věštbným mechanizmem zajímavě zamýšlí na s. 42, přičemž odmítá možnost, že by odpovědi sochy byly falšovány: nosiči byli nepochybně sami převšedčeni, že jich kroky řídí bůh. Důležitá byla neverbálnost těchto věštb. Ta měla za následek, že věštbnou odpověď si tazatel musel nadefinovat sám, přičemž socha jen aktualizovala některou z možností, kterou jí navrhl. Rozdíl mezi věštbním a prorokováním byl podle autorky patrně především časový: dříve převládající proroctví bylo posléze vystřídáno věštbami (s. 45). Je škoda, že tato hypotéza zůstává v článku viset ve vzduchu a není prověřena o něco zevrubnějším nástinem náboženského a společenského vývoje starého Egypta.

Mnohem důkladnější je v tomto ohledu následující stať Jakuba Maršálka „Od vůle předků k trestům Nebes: Věštbý a předpovědi ve starověké Číně“. Autor v ní analyzuje vývoj věštbných technik v Číně období mezi 13. a 3. stol. př.n.l., přičemž klade důraz i na historicko-politický kontext. Dominantní roli hrálo dlouho pyromantické věštbění z lopatek zvířat či želvích krunýřů, jež byly zahřívány ohněm, přičemž z výsledků věštbý se usuzovalo ze vzniklých puklin. Pečliví čínští archiváři na každou lopatku i krunýř zaznamenávali i dotaz a výsledek věštbý, a připravili nám tak ideální materiál pro studium. Jakub Maršálek skvěle rozebírá vztah vůle tazatele a výsledné věštbý, přičemž ukazuje, že věštbý měly spíše stvrzovat tazatelovy vlastní záměry než mu oznamovat něco, co sám neví. Oproti podobné tendenci egyptských věštb je v Číně tento moment ještě mnohem patrnější, neboť dotaz má často přímo formu „výzvy“, jež stála na rozhraní otázky a oznamovací věty. Od zhruba 8. stol. se začalo používat též věštbění ze stonků řebříčku dobře známé z *Knihy proměn*; oficiální pyromancii nicméně nevytlačilo a působilo paralelně vedle ní jako způsob věštbění vhodný spíše pro soukromé dotazy. Zásadnější změnu v téže době představovala postupná etizace věštbění. Souvisela se stále sílicí koncepcí Nebes, jež stanovují univerzálně platné normy a na jejich základě pak trestají a odměňují konkrétní jedince. Věštbý díky tomu v intelektuálních kruzích přestáva-

jí být čteny mechanicky a je i v nich zdůrazňován etický a hodnotící rozměr.

Dalibor Antalík se oproti oběma předšlým statím ve svém článku „Divinace v předhelénistické Sýrii“ soustředí spíše na charakterizování jednotlivých věštbných technik (oniromancie, induktivní a deduktivní divinace, ordál, nekromancie) a popis vztahu mezi nimi. Autor se syrskou mantiku snaží představit „jako ústrojný celek“ (s. 96), tj. jako různé, vzájemně se doplňující aspekty jednoho kosmologického systému, který nelze popsat prostým bipolárním kontrastem věštbění a prorokování. Jen zcela minimálně je bohužel zohledněn historický a sociální kontext. Z článku každopádně prosvítá obraz společnosti, která je přísně řízená a strukturovaná a v níž má všechno své pevně dané kosmologické i sociální místo. Dobře je to vidět zvláště na roli proroků, kteří v kontrastu se svými židovskými kolegy jen zřídka oznamují něco nepříznivého a typicky stvrzují panovníkovu vůli. Přesto je proroctví vždy podřízeno induktivnímu věštbění a je klasifikováno jako „femininní“ (jakkoli mohl prorokem být i muž).

Zajímavý kontrast vůči Sýrii nabízí Pavel Čech ve svém vynikajícím rozboru biblické profecie „Hospodin mluví, kdo by neprorokoval?“ Jestliže syrští proroci slouží státní moci, proroci bibličtí jsou vůči ní zpravidla v opozici, „neúnavně tepou do vládních složek a pranýřují panující zlořády“ (s. 103). Autor mapuje proměny jejich role v průběhu dějin a ukazuje, jak židovské proroctví reagovalo na historický vývoj. Prorokům se dařilo tehdy, mají-li silného protivníka v podobě krále; jakmile „po návratu z babylónského zajetí pohasnou naděje na obnovení království, ... končí i celá éra starozákonní profecie“ (s. 106). Zřetelný protipól vůči prorokům představovali induktivní věštbci spojení s institucí chrámu; jejich divinace měla legitimovat status quo, a plnila tak „stabilizující společenskou funkci“ (s. 113). Pavel Čech možná nejlépe ze všech příspěvatelů zohledňuje sociální kontext věštbění a prorokování, který je v mých očích pro pochopení obou fenoménů klíčový. Škoda jen, že v historické části alespoň stručně neshrnul základní body židovských dějin, které jsou pro pochopení článku ne-

zbytné; nejsem si jist, zda je všichni čtenáři budou mít v živé paměti.

Zatímco ve starém Izraeli se rozlišení věštění a prorokování jeví jako nanejvýše nosné, Tomáš Vítek je za naopak ve svém příspěvku „Věšci v antickém Řecku“ snaží zpochybnit. Rozlišení mezi věštěním inspirovaným a induktivním sice v Řecku existovalo již od Platóna, podle Vítky ale neodráželo historickou existenci dvou zřetelně odlišných forem mantiky, nýbrž bylo výrazem Platónovy idealistické potřeby „najít záruku spolehlivosti v extatické mantice, která podle něj zaručovala přímý přístup božského a vylučovala rozumové, a tím i jakékoli jiné ovlivnění ze strany induktivních věštců“ (s. 139). V praxi ovšem byla ryzi prorocká extáze řídká a naopak většina induktivních věštech byla vyžadována jistou mírou vykladačské inspirace. Svou tezi autor ilustruje přehledným rozбором různých typů a rolí antických věštců. Oproti jiným článkům postrádám hlubší rozbor role tazatele a jeho vztahu k věštbám. Rovněž se mi zdá, že autor příliš přeceňuje společenskou prestiž věštců (s. 128) a nebere dostatečně v potaz fakt, že coby osoby stojící mimo běžné politické struktury byli věšci nositeli moci, která sice byla respektována, ale zároveň probouzela jistou nedůvěru.

Rozlišení věštění a prorokování opět ožívá ve stati Václava Marka „Římsí augurové“, která ovšem pokrývá jen jeho první pol a soustředí se výhradně na instituci římských augurů, jimž je jakékoli extatické prorokování bytostně cizí. Markův rozbor augurů klade důraz na jejich hluboké sepjetí s římskými politickými strukturami a trefně též podtrhuje, že Římané se prostřednictvím augurů neptali, „co mají dělat, nýbrž zásadně ‚pouze‘ na to, zda bohové souhlasí s tím, co [Římané] sami zamýšlejí udělat“ (s. 153). Škoda jen, že článek nevěnuje větší pozornost též jiným divinačním technikám a o zajímavém napětí mezi nimi a státem podporovanými augury se zmiňuje jen mezi řečí. Přitom právě Řím by mohl být dobrou ilustrací toho, jak ambivalentní dokáže věšebná moc být a jak zásadní je rozdíl mezi tím, zda je vyšší moc zapojena do služeb struktury, nebo se naopak nachází na jejích okrajích a v jejich šterbinách.

Ilustrací tohoto tvrzení může být výborový příspěvek Jiřího Starého „Věštba a proctví u starých Germánů“. I zde je mezi věštěním a prorokováním zřetelný kontrast. Věštění je provozováno muži coby nositeli společenské autority a je opět pozitivně spjato se socio-politickým řádem, který pomáhá stvrzovat; proto také jeho platnost není nikdy zpochybňována. Prorokování naopak přísluší ženám (stojícím ve většině společností v marginální pozici), přičemž je hodnoceno ambivalentně: v mýtech jsou vědmy vysoce ceněny a panuje přesvědčení, že své nadání mají od bohů; v reálném životě je jejich postavení problematické a jejich inspirace je často připisována démonům (s. 174). Hodnocení proroků též prošlo zajímavým historickým vývojem: ještě v antické době měly velkou autoritu a zpochybňovány začaly být až v době vikinské. Svědčí to o proměně germánské společnosti i jejího náboženství – škoda jen, že autor nás se sociální strukturou světa antických Germánů ani Seveřanů doby vikinské blíže neseznamuje. Silnou stránkou článku je výtečná reflexe smyslu věšeb a jejich vztahu k tazateli: cílem dotazu není vyzvědět budoucnost, nýbrž získat oporu pro vlastní aktivitu ve chvíli, kdy rozum ke správnému rozhodnutí nestačí (s. 179-181).

Jestliže uvedených sedm statí tvoří solidní jádro sborníku, většina zbývajících článků již působí spíše doplňkově. Příspěvek Daniela Samka „Vytržení, kámen osudu a havraní soud: Věštba a proctví v gaelské tradici středověkého Irska“ je zmatečný a neprůhledný. Do jisté míry je to nepochybně způsobeno chatrností našich pramenů pro předkřesťanské irské náboženství, autorova neschopnost systematického výkladu ji však bohužel ještě podtrhla. Krátká stať Luboše Kropáčka „Proctví – páteř islámu“ sice přehledně shrnuje důležitou roli proroků v islámu, ale k obecnějším tématům nastíněným v předchozích příspěvcích nic zajímavého neříká. Totéž platí do velké míry i o článku Dity Rukriglové „Maimonides o proctvích a věštbách“, který rozebírá filosofický výklad proctví u nejslavnějšího židovského filosofa, jenž kladl pravou divinaci proroků do kontrastu se všemi ostatními formami falešné mantiky, ať už induktiv-

ní či inspirované. Relevantnější pro ústřední téma sborníku je jeho poslední příspěvek, kratičké pojednání Michala Kováře „Předvídání u Sámů (Laponců)“. Zde se opět setkáme s věštěním i prorokováním, přičemž autorita proroků (tzv. velkých noidů) je podstatně vyšší. Autor se bohužel spokojuje s holou deskripcí a takřka vůbec neprobírá společenský kontext samské divinace, bez něhož ji lze jen obtížně vyhodnotit.

Sborník *Věštění a prorokování v archaických kulturách* je bezesporu velmi kvalitní, všechny studie jsou fundované a jsou napsané vynikajícími odborníky. Mou hlavní výhradou je nedostatečně zpracovaný obecně-teoretický rámec, který by všechny statí propojoval. Je samozřejmé, že vtisknout společnou metodologii příspěvkům od různých autorů zabývajících se odlišnými kulturami je mimořádně obtížné (jak autor této recenze sám ze své editorské praxe dobře ví). Na druhou stranu se nelze zbavit dojmu, že právě v případě věštění by to nakonec mohlo být mnohem snazší než u většiny jiných témat – obecnější současné teorie věštění totiž existují a nejsou vůbec hloupé. Editoři sice svůj sborník uvozují obecnou shrnující statí, drží se v ní však na čistě popisné rovině a rezignují na jakékoli formulování obecnějších teoretických koncepcí. Existenci takovýchto koncepcí sami připouštějí (s. 12-14), ale jsou k nim skeptičtí a ani jedinou se čtenáři nepokoušejí shrnout. Přitom některé dílčí rozborů v konkrétních statích (např. častá zamyšlení nad vztahem věštbý a tazatele) jsou např. s klasickými analýzami E. E. Evans-Pritcharda či Victora Turnera ve skvělém souladu a bylo by možno je jimi velmi výhodně podepřít.

Úvodní studie se nepokouší ani o tak základní počin, jakým je shrnutí toho, co se vlastně ze všech příspěvků dozvídáme o vztahu věštění a prorokování. Přitom snad i jen z mého stručného shrnutí jednotlivých statí lze vidět, že zajímavých témat k diskusi otevřel sborník celou řadu. V některých případech (Izrael, Římané, Germáni) jsme kupříkladu viděli, že věštění legitimuje stávající společenské struktury, zatímco prorokování stojí mimo ně a může je i zpochybňovat. Jindy tomu tak není a oba typy divinace se doplňují. Tento rozdíl otevírá

otázku vztahu různých typů vyšší moci (jejímž hlasatelem divinace je) a druhem sociální kontroly, který v dané kultuře převládá. Jaký typ vyšší moci má sklon se pojit s věštěním, a jaký s prorokováním? Je tento rozdíl nějak kosmologicky reflektován (např. označením prorokování za „femininní“ techniku, jak jsme to viděli v Sýrii a u Germánů)? Jak je strukturována společnost, která se proroků bojí, a čím se liší od společnosti, jež se opírá o jejich autoritu? Jaký je rozdíl mezi společnostmi, v níž má k věštebné moci přístup každý (např. Sámové), a v níž je naopak divinace vyhrazena speciální vrstvě divinačních profesionálů (např. Řím)? Je pochopitelné, že hlubší analýza těchto problémů by si žádala soustavnější mapování společenského kontextu divinace, jenž byl bohužel v řadě příspěvků jen málo zohledněn. Editoři by možná namítli, že jejich cílem byl rozbor věštění jako fenoménu náboženského, nikoli společenského. Jenže samotné příspěvky v řadě případů ukazují, že obojí lze jen stěží oddělovat a že věštění často dává svůj smysl právě až v sociálním kontextu. Divinace je důležitou výpovědí o tom, jak ta která společnost zaobchází s náboženskou mocí, a proto nestačí popisovat tuto moc samotnou, ale je nutno ozřejmit i sociální rámec, jenž s ní komunikuje.

Navzdory těmto výtkám je kvalita sborníku nezpochybnitelná. Jedná se o důležitý religionistický příspěvek, který bude nedocenitelný pro každého, kdo by se tématem divinace chtěl jakkoli dále teoreticky zabývat.

RADEK CHLUP